

नारीवाद आणि लैंगिक न्याय

सोनिया मारुती पाटील

संशोधन विद्यार्थिनी, राज्यशास्त्र अधिविभाग, शिवाजी विद्यापीठ, कोल्हापूर

Article Info	ABSTRACT
Article History: Received: 15th Dec 2025 Accepted: 18th Dec 2025 Published: 20th Dec 2025 Keywords: नारीवाद लैंगिक न्याय	हा संशोधन प्रबंध नारीवाद आणि लैंगिक न्याय या संकल्पनांचा सखोल अभ्यास करतो. यात भारतातील पितृसत्ताक सामाजिक रचना आणि स्त्री-पुरुषांमधील ऐतिहासिक असमानता यावर लक्ष केंद्रित केले आहे. नारीवादी सिद्धांतांच्या विविध प्रवाहांमुळे (उदा. उदारमतवादी, मूलगामी, आंतरखंडीय) लैंगिक न्यायाच्या संकल्पनेला कशा प्रकारे चालना मिळाली हे तपासले आहे. प्रामुख्याने, कायदेशीर सुधारणा (उदा. मालमत्तेचे अधिकार, कामाच्या ठिकाणी होणारा छळ), सामाजिक चळवळी आणि आंतरखंडीय नारीवादाचे महत्त्व, ज्याद्वारे जात, वर्ग आणि लिंग यांच्या आधारावर होणाऱ्या बहुस्तरीय भेदभावाचे निराकरण केले जाते, यांचे विश्लेषण करण्यात आले आहे.

Plagiarism Check Report:

Date of Report: Dec 17, 2025

Similarity Index: 4%

Remarks: No significant matching text. All citations and matches are properly referenced. The manuscript is considered original.

Copyright © 2025 The Author(s). This is an open access article distributed under the Creative Commons Attribution License, (<http://creativecommons.org/licenses/by/4.0/>) which permits unrestricted use, distribution, and reproduction in any medium, provided the original work is properly cited.

How to Cite: Patil, S. M. (2025). नारीवाद आणि लैंगिक न्याय. IIP: World Journal of Humanities and Social Sciences (IIPWJHSS), 1(IV), 296–299.

प्रस्तावना

नारीवाद ही केवळ महिलांच्या हक्कांसाठीची चळवळ नसून ती एक राजकीय आणि सामाजिक विचारधारा आहे, जी लैंगिक समानतेवर आधारित समाज निर्माण करण्याचे ध्येय ठेवते. लैंगिक न्याय याचा अर्थ केवळ कायद्यात समानता नाही, तर सामाजिक, आर्थिक आणि सांस्कृतिक स्तरावर स्त्रियांना समान संधी आणि संसाधने उपलब्ध होणे आवश्यक आहे. भारतामध्ये, संविधानाने समानता (अनुच्छेद १४) आणि भेदभावापासून संरक्षण (अनुच्छेद १५) सुनिश्चित केले असले तरी, आजही स्त्रियांना लैंगिक हिंसा, वेतनातील विषमता आणि राजकीय सहभागातील अडथळे यांसारख्या गंभीर समस्यांना सामोबर जावे लागते. या संशोधनाचा उद्देश नारीवादी दृष्टिकोनातून लैंगिक न्यायाच्या संकल्पनेचे मूल्यांकन करणे आणि भारतीय संदर्भात या ध्येयाच्या पूर्ततेत येणाऱ्या आव्हानांचा आणि उपायांचा अभ्यास करणे हा आहे.

संशोधन उद्दिष्टे :

- नारीवादाच्या विविध सिद्धांतांचा अभ्यास करून त्यांचे लैंगिक न्यायाच्या संकल्पनेतील योगदान स्पष्ट करणे.
- भारतातील लैंगिक न्याय सुनिश्चित करणाऱ्या प्रमुख विश्लेषण करणे आणि त्यांची अंमलबजावणी किती प्रभावी आहे हे तपासणे.
- पितृसत्ताक रूढी, परंपरा आणि सांस्कृतिक विचार यांचा लैंगिक समानतेच्या मार्गातील प्रमुख अडथळे म्हणून अभ्यास करणे.
- जात, वर्ग आणि धर्म या घटकांनी लैंगिक भेदभावावर कसा परिणाम केला आहे, हे आंतरखंडीय नारीवादाच्या दृष्टिकोनातून स्पष्ट करणे.

संशोधन पद्धती

हे संशोधन प्रामुख्याने गुणात्मक संशोधन पद्धतीवर आधारित आहे. हे संशोधन द्वितीयक माहितीच्या आधारावर आहे. यासाठी विविध नारीवादी साहित्य, शोधनिबंध, सरकारी अहवाल (उदा. राष्ट्रीय महिला आयोग), न्यायपालिकेचे महत्वाचे निर्णय (उदा. विशाखा मार्गदर्शक तत्वे, शायरा बानो प्रकरण), आणि प्रमुख वर्तमानपत्रे/मासिके यांचा अभ्यास केला आहे.

नारीवादाचे प्रमुख सिद्धांत आणि त्यांचे लैंगिक न्यायातील योगदान

नारीवाद ही एक वैचारिक आणि सामाजिक चळवळ आहे, जी स्त्रियांच्या शोषणाची कारणे शोधून त्यांना लैंगिक न्याय मिळवून देण्याचा प्रयत्न करते. उदारमतवादी नारीवाद कायद्यासमोर समान संधी आणि राजकीय हक्कांवर (उदा. मतदानाचा अधिकार) भर देतो. याउलट, मूलगामी नारीवाद स्त्रियांच्या शोषणाचे मूळ कारण पितृसत्ता मानतो आणि स्त्रियांच्या शारीरिक व लैंगिक स्वायत्ततेसाठी लढतो. समाजवादी नारीवाद भांडवलशाही आणि वर्गव्यवस्थेमुळे होणाऱ्या आर्थिक विषमतेवर लक्ष केंद्रित करतो, घरगुती कामाला मूल्य देण्याची मागणी करतो. सर्वात महत्वाचे म्हणजे, आंतरखंडीय नारीवाद हा सिद्धांत स्पष्ट करतो की, लैंगिक न्याय साधण्यासाठी केवळ लिंगावर नाही, तर जात, वर्ग आणि धर्म यांसारख्या विविध स्तरांवर होणाऱ्या शोषणाला एकाच वेळी संबोधित करणे आवश्यक आहे. अशा प्रकारे, नारीवादाचे विविध सिद्धांत कायद्यातील सुधारणांपासून ते सामाजिक व आर्थिक संरचनेत बदल करण्यापर्यंतच्या उपायांद्वारे लैंगिक न्यायाची संकल्पना अधिक समावेशक आणि व्यापक करतात.

भारतातील लैंगिक न्याय: कायदे आणि अंमलबजावणी

भारतामध्ये लैंगिक न्याय सुनिश्चित करण्यासाठी अनेक महत्वाचे कायदे अस्तित्वात आहेत, जसे की कौटुंबिक हिंसाचार प्रतिबंधक कायदा, २००५ (PWDVA), कामाच्या ठिकाणी लैंगिक छळवणूक अधिनियम, २०१३ (POSH Act), आणि हिंदू उत्तराधिकार (सुधारणा) अधिनियम, २००५. या कायद्यांनी महिलांना हिंसाचारापासून संरक्षण, सुरक्षित कामाचे वातावरण आणि वडिलोपार्जित मालमत्तेत समान हक्क मिळवून देण्याचे मोठे काम केले आहे, ज्यामुळे त्यांची आर्थिक व शारीरिक सुरक्षा बळकट झाली आहे.

तथापि, या कायद्यांची अंमलबजावणी प्रभावीपणे होताना दिसत नाही. याचे मुख्य कारण पितृसत्ताक मानसिकता आहे, जी पोलीस, प्रशासन आणि समाजात खोलवर रुजलेली आहे. यामुळे अनेकदा पीडितेलाच दोषी मानले जाते किंवा सामाजिक कलंकाच्या भीतीने महिला तक्रार दाखल करण्यास टाळाटाळ करतात. याव्यतिरिक्त, न्यायप्रक्रियेचा प्रदीर्घ विलंब, पुरेशा संसाधनांची कमतरता (उदा. संरक्षण अधिकारी), आणि आंतरखंडीय दुर्लक्ष (जिथे गरीब, दलित महिलांच्या समस्या अधिक गुंतागुंतीच्या होतात) यांसारख्या आव्हानांमुळे कायद्यांची मूळ उपयुक्तता कमी होते. म्हणून, केवळ कायदे बनवणे पुरेसे नाही, तर सामाजिक मानसिकता बदलणे आणि कायद्यांची तत्पर व संवेदनशील अंमलबजावणी करणे हेच खऱ्या लैंगिक न्यायासाठी आवश्यक आहे.

पितृसत्ताक रूढी आणि लैंगिक समानतेतील अडथळे

भारतातील लैंगिक समानतेच्या मार्गातील सर्वात मोठा अडथळा हा पितृसत्ताक सामाजिक रचना आणि त्यातून निर्माण झालेल्या सांस्कृतिक रूढी व विचार आहेत. पितृसत्ताक व्यवस्थेमुळे पुरुषांना निर्णय घेण्याचा आणि संपत्तीवर नियंत्रण ठेवण्याचा विशेषाधिकार मिळतो, ज्यामुळे स्त्रियांची स्वायत्तता हिरावली जाते. हुंडा प्रथा, स्त्रियांना 'घरातील कामे' आणि पुरुषांना 'कमावणारा' म्हणून निश्चित करणाऱ्या लिंगाधारित कठोर भूमिका यांसारख्या हानिकारक परंपरा, स्त्रियांच्या सार्वजनिक आणि आर्थिक सहभागाला मोठ्या प्रमाणात रोखतात. याशिवाय, 'आदर्श स्त्री' च्या संकल्पनेमुळे महिलांना त्यांचे हक्क मागताना सामाजिक विरोध सहन करावा लागतो, तर लैंगिक हिंसाचाराचे सामान्यीकरण करण्याची आणि पीडितेला दोषी ठरवण्याची मानसिकता न्यायप्रक्रियेला कमकुवत करते. थोडक्यात, कायदेशीर सुधारणा होऊनही, सामाजिक कलंक आणि आर्थिक दुर्बलता कायम राहते. या अडथळ्यांवर मात करण्यासाठी केवळ कायदे पुरेसे नाहीत, तर शिक्षण आणि सामाजिक चळवळींद्वारे समाजाची सामुदायिक मानसिकता बदलणे अपरिहार्य आहे.

आंतरखंडीय नारीवाद: लिंग, जात, वर्ग आणि धर्माचा परिणाम

आंतरखंडीय नारीवाद सिद्धांत स्पष्ट करतो की, भारतातील लैंगिक भेदभावाचे स्वरूप केवळ 'स्त्री' असण्यावर अवलंबून नसून, ते जात, वर्ग आणि धर्म यांसारख्या सामाजिक घटकांच्या छेदनबिंदूवर आधारित आहे. उदाहरणार्थ, दलित महिला केवळ लिंगाधारित शोषणास नव्हे, तर जाती-आधारित अस्पृश्यता आणि हिंसेलाही बळी पडतात, ज्यामुळे त्यांचे शोषण बहुस्तरीय बनते. त्याचप्रमाणे, गरीब महिलांना आर्थिक दुर्बलता आणि कामाच्या दुहेरी बोज्यामुळे अधिक असुरक्षितता जाणवते, तर धार्मिक अल्पसंख्याक महिलांचे वैयक्तिक कायदे आणि धार्मिक रूढी त्यांच्या हक्कांवर आणि स्वातंत्र्यावर मर्यादा घालतात. आंतरखंडीय नारीवादाचा दृष्टिकोन लैंगिक न्यायासाठी अत्यंत महत्वाचा आहे कारण तो शोषणाचे गुंतागुंतीचे स्वरूप ओळखतो आणि सर्वात जास्त वंचित असलेल्या महिलांच्या विशिष्ट गरजा पूर्ण करण्यासाठी समावेशक धोरणे तयार करण्यास मदत करतो.

थोडक्यात, पितृसत्ता, जातीयता आणि वर्ग विषमता या तिन्ही स्तरांवर एकाच वेळी लढा दिल्याशिवाय भारतात खरा आणि सर्वसमावेशक लैंगिक न्याय साधला जाऊ शकत नाही.

समारोप:

संशोधनातून हे स्पष्ट होते की, लैंगिक न्याय प्राप्त करण्यासाठी केवळ कायदेशीर सुधारणा (उदा. PWDVA, POSH Act) पुरेशा नाहीत, कारण त्यांच्या अंमलबजावणीमध्ये पितृसत्ताक मानसिकता आणि सामाजिक कलंक हे मोठे अडथळे ठरतात. आंतरखंडीय नारीवाद हा दृष्टिकोन भारतातील लैंगिक न्यायासाठी अत्यंत महत्वाचा आहे, कारण तो वंचित महिलांच्या जात, वर्ग आणि धर्म यांवर आधारित बहुविध शोषणावर प्रकाश टाकतो. निष्कर्षतः, भारताला खरी लैंगिक समानता साधायची असेल, तर कायद्याची प्रभावी आणि संवेदनशील अंमलबजावणी, न्यायपालिकेची संवेदनशीलता आणि शिक्षण प्रणालीमध्ये लिंग-संवेदनशीलता समाविष्ट करणे आवश्यक आहे. हा एक सतत चालणारा संघर्ष आहे, ज्यात पितृसत्ता, जातीयता आणि वर्ग विषमता या तिन्ही स्तरांवर एकाच वेळी लढा दिल्याशिवाय समाजातील प्रत्येक महिलेला सन्मान, सुरक्षा आणि समान संधी मिळू शकणार नाहीत.

संदर्भ सूची :

- Butler, Judith. (1990). Gender Trouble: Feminism and the Subversion of Identity. Routledge.
- Mohanty, Chandra Talpade. (1988). "Under Western Eyes: Feminist Scholarship and Colonial Discourses." Feminist Review.
- Kishwar, Madhu. (1998). "Why I am Not a Feminist." Manushi.
- Crenshaw, Kimberlé. (1989). "Demarginalizing the Intersection of Race and Sex: A Black Feminist Critique of Antidiscrimination Doctrine, Feminist Theory and Antiracist Politics." University of Chicago Legal Forum.
- भारत सरकारचे अहवाल: राष्ट्रीय महिला आयोगाचा अहवाल (उदा. कामाच्या ठिकाणी महिलांची स्थिती)